

Fíggjarliga rásarúmið hjá láglöntum og kostnaðurin av lønarlyfti

Sáttmálalønin hjá ymisku yrkabólkunum í Føroyum er ólik. Av somu orsøk er eisini sera ymiskt, hvat fíggjarligt rásarúm einstaki føroyingurin hevur. Stundum er rásarúmið so avmarkað, at talan beinleiðis er um, at løntakari og húskið hjá løntakaranum er fátækkravanda. Er hetta støðan er fíggjarliga rásarúmið sera avmarkað og dagligdagurin er merktur av hesum.

Í hesum riti verður hugt nærri eftir lønarviðurskiftunum hjá fimm fakfeløgunum. Hesi eru Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarførðingar, Føroya Pedagogfelag, Havnar Arbeiðskvinnufelag, Heilsurøktarafelagið og Heilsuhjálparafelag Føroya.

Vit fara her at svara spurningunum: Hoyra hesir limir til ein láglønarbólk? Hvussu langt røkkur lønin hjá limunum í hesum feløgum? Hvat kostar tað at lyfta lønina hjá limunum í hesum feløgum? Hvussu nögv kemur aftur í landskassan sum skattur og avgjøld?

Fíggjarligt rásarúm og viðkomandi hugtøk

Í ritinum "Álit um eitt føroyskt fátækramark"¹ hjá Almannaráðnum, verður spurningurin settur "hvørjar útreiðslur eitt húski skal hava fyri at kunna nøkta ein grundleggjandi, neyðugan og sosialt aksepteraðan tørv". (Áltið s. 17). Stóri spurningurin er her, hvussu rakstrarætlanin hjá einstaklinginum ella húskinum skal ásetast. Farið verið tó ikki nærri inn á sjálva viðgerðina í ritinum, sum tó kann nýtast sum íblástur, men í hesum høpinum eru hugtøkini "tiltøkupeningur" og "skuldarlutfall" viðkomandi.

Tiltøkupeningur er tann peningaupphædd, ið er eftir, tá skattur og allar fastar útreiðslur eru goldnar. Tiltøkupeningur er eitt av tølunum, sum peningastovnar hyggja nögv eftir, tá metast skal um, hvort einstaklingurin ella húskið er fíggjarliga egað at fáa lán – serliga sethúsalan. Krøvini til tiltøkupening eru ikki fullkomuliga eins frá peningastovni til peningastovn, men eftir leiðbeining frá danska fíggjareftirlitinum liggar talið um kr 5.000 fyri hvønn vaksnan og um kr 2.500 fyri hvørt barnið. Eitt talan um húski við tveimum børnum, er kravið sambært peningastovnunum, at tiltøkupeningurin er umleið kr 15.000 mánaðarliga. Í ávísum fórum verður kravið lækkað, tá talan er um eitt par og ikki einstakling.

Annað hugtak, sum peningastovnarnir nýta í síni fíggjarligu meting er skuldarlutfall. Skuldarlutfall er einfalt tal, ið bert setur inntøku áðrenn skatt upp í móti skuldini. Er skuldin hjá húskinum (ella einstaklinginum) til dømis kr 2.000.000 og samlaða inntøkan áðrenn skatt er kr 600.000 er skuldarlutfallið 3,33.

Vit fara her at savna okkum um hesi bæði hugtøkini, sum peningastovnarnir nýta, tá metast skal um hvørt einstaklingurin ella húskið er hevur fíggjarliga avmarkað rásarúm.

Fastar útreiðslur og sethúsaprísir

Ein vanlig føroysk familja hevur eina røð av føstum útreiðslum. Um familjan hevur ognað sær eini hús ella eina íbúð, er talan um lánsútreiðslur, útreiðslur til trygging, ljós, hita og samskifti umframt möguligar útreiðslur til ansing og bil. Hevur familjan ikki ognað sær egnan bústað, verða býlisútreiðslurnar avloystar av leiguútreiðslum og stundum slepst undan eitt nú tryggingarútreiðslum.

Lánsútreiðslurnar eru vanliga størsti einstaki útreiðsluposturin hjá húskinum. Sama kann sigast um leiguútreiðslurnar, um býlið verður leigað, tí útleigarar áseta vanliga leigukostnaðin við støði í lánsútreiðslum.

¹ <https://lms.cdn.fo/media/1377/álit-um-fátækramark.pdf?s=fG2-Yw-JuMwekldDxu1rNyMKUbQ>

Vit kenna öll gongdina í sethúsaprísunum í Føroyum og hvussu hesir seta privatbúskapin undir trýst. Serliga er tað tey, sum í hesum dögum seta føtur undir egið borð fyri fyrstu ferð, ið eru undir fíggjarligum trýsti. Í greining hjá Landsbankanum frá 7. juni 2021 kallað “Sethúsaprísirnir øktir skjótari enn inntøkurnar í 2020”² sæst, at alt fleiri húski hava høgt skuldarlutfall. Samstundis sæst í greiningini, at 2/3 av sethúsalánunum í Føroyum hava broytilega rentu.

At so nögv húski hava lán við broytilegari rentu er ein fíggjarligur vandi fyri sethúsaigarar, tá (ella um) rentustigið hækkar. Gamaní hevur rentan verið væntað at hækka í nögv ár, men hon er hinvegin ístaðin lækka. Feskastu metingarnar siga, at rentan kann fara at hækka í 2024 ella 2025.

Sama greining hjá Landsbankanum vísl eisini, at sethúsaprísirnir síðani 2015/16 eru hækkaðir meira enn tøka inntøkan. Sostatt eru tey, sum hava keypt egnan bústað síðani 2015/16 meira sperr fíggjarliga, enn áður – í øllum fórum um ein miðal eygleiðing verður nýtt.

Seinastu tølini fyri miðal sethúsaprísirnar í Føroyum eru sambært hagstova.fo hesir³:

- Tórshavn: kr 3.284.350
- Størri bygdir og býir: kr 1.569.332
- Smærri bygdir: kr 1.314.929

Her er talan um miðalprísir, men vit síggja dagliga á heimasíðunum hjá húsameklarunum, at hús verða seld fyri prísir væl omanfyri prísirnar nevndar her. Lítill ivi mann tí vera um, at hesi tølini eru undirmett.

Verða sethús keypt í Tórshavn, er trupult at fáa lán, um skuldarlutfallið er omanfyri 3,5. Tað vil siga, at skuldin má ikki verða storrí enn 3,5 ferðir ársinntøkuna áðrenn skatt. Er talan um sethús uttanfyri Tórshavn, kann kravið til skuldarlutfallið verða enn harðari, tí ognin her ikki varðveitir virðið eins væl.

Hóast 2/3 av húsunum, sum nevnt omanfyri, verða fíggjaði við vanligum bankaláni, ið hevur skiftandi rentu, er tað ein sannroynd, at tá kostnaðarmiklu húsini í dag verða fíggjaði, verður lántakarin/húskið noytt at fíggja húsini við fastrentaðum donskum realkredittláni.

Donsku realkredit-stovnarnir fíggja í mesta lagi 80% av metta sethúsavirðinum, so um lántakarin ikki eigr eginpenning, ið svarar til tey seinstu 20%-ini, má annað lán fáast til vega. Her er ofta talan um meira kostnaðarmikið 2. veðrættarlán⁴.

Taka vit eitt ítökilig dømi, har eini hús verða keypt fyri kr 3.500.000⁵ kunnu 80% fíggjast við realkredittláni. Vit siga síðani, at næstu 10%-ini verða fíggjaði við 2. veðrættarláni í føroyskum peningastovni. Eginpeningurin er eisini 10% ella kr 350.000. Lánsútreiðslurnar eftir rentstuðul verða tá hesar:

Lánskostnaður	Lánsupphædd	Longd á láni	Lánsgjald um mánaðin
Realkredit lán	Kr 2.800.000	30 ár	Kr 10.954
Bankalán - 2. veðrættur	Kr 350.000	20 ár	Kr 1.777
Íalt	Kr 3.150.000		Kr 12.731

Talva 1: Umsitingargjaldið á realkredittláninum (bidragið) er 1,5% og tølini eru roknaði við kursi frá 6. Juli.

Fleiri viðurskifti eru áhugaverd við hesi útrocning. Hevur húskið havt möguleika at skava saman eginfiggig á 10%, sum vanliga er kravið frá peningastovnunum? Siga vit, at skuldarlutfallið í mesta lag

² <https://www.landsbankin.fo/fo-fo/sethusapririsirnir-oektit-skjotari-enn-inntoekurnar-i-2020>

³ https://statbank.hagstova.fo/pxweb/fo/H2/H2__IP__IP04/hus_solur.px/table/tableViewLayout2/

⁴ “Vanliga” 1. veðrættar sethúsalánið hevur í dag rentuna 2,75%, meðan 2. veðrættarlánið hevur rentuna 4,75%

⁵ Hóast tølini hjá hagstova.fo siga nakað annað, so tykjast eini slik sethús í Tórshavn bílig

skal verða 3,5 er kravíð til ársinntökuna áðrenn skatt hjá húskinum kr 900.000. Hetta er kr 75.000 um mánaðin, býtt á tveir persónar. Greitt verður frá niðanfyri, um samsvar er millum hesa lónarinntøku og inntökuna hjá limunum í nevndu fakfelögum?

Lønin hjá limaskaranum í fakfeløgunum

Sambært hagstova.fo, voru í mai 2021 lónarútgjaldingar framdar til 27.282 løntakarar og samlaða lónarútgjaldingen var á kr 849 mió. Hetta svarar til, at miðallønin í mai var kr 31.127. Samsvarandi sæst, at í desembur 2020 var miðallønin kr 35.376. Hyggja vit eftir 12 seinstu mánaðunum, hevur miðallønin verið kr 31.977.

Hyggja vit so eftir miðalinntøkuni hjá limunum í nevndu fakfelögum sæst, at henda liggur niðanfyri miðallønina. Miðallønin hjá limunum er hendan:

Miðal løn	Kvinnur	Menn
Felagið Føroyiskir Sjúkrarøktarfrøðingar	Kr 25.478	Kr 31.550
Føroya Pedagogfelag	Kr 21.478	Kr 20.440
Havnar Arbeiðskvinnufelag	Kr 15.369	Kr 10.484
Heilsrøktarafelagið	Kr 19.281	Kr 24.025
Heilsuhjálparafelag Føroya	Kr 15.620	Kr 15.745
Øll	Kr 20.513	Kr 20.507

Talva 2: Miðallønin hjá limunum í feløgunum. Skilt verður ikki millum, hvør arbeiðsbrøkuri er.

Samanumtikið sæst tyðiliga, at mánaðarlønin hjá limaskaranum í nevndu fakfelögum liggur niðanfyri miðallønina í Føroyum – í flestu førum, væl niðanfyri. Ein orsøk til hetta er, at nógvir av limunum í hesum feløgum arbeiða niðursetta tíð.

Umleið 25% av liminum arbeiða ein brøk millum 0,00 og 0,50, umleið 25% arbeiða ein brøk millum 0,50 og 0,75 og umleið 40% arbeiða ein brøk millum 0,75 og 1,00. Útvið 10% arbeiða meira enn fullan brøk⁶.

Sostatt eru tvær sannroyndi at taka atlit til. Limirnir arbeiða í stóran mun niðursetta tíð og lønin hjá hesum limum liggur langt undir miðal lønina.

Hyggja vit eftir lónartalvunum, mugu limirnir eisini arbeiða í nógv ár, fyri at koma upp um miðallønarmarkið. Talvan niðanfyri visir, hvussu nógv lónarstig limir hjá feløgunum skulu uppstigast frá byrjunarlønnini, fyri at náa miðallønina á kr 31.977.

Miðal løn	Lónarstig
Felagið Føroyiskir Sjúkrarøktarfrøðingar	4
Føroya Pedagogfelag	19
Havnar Arbeiðskvinnufelag	Ikki gjørligt!
Heilsrøktarafelagið	13
Heilsuhjálparafelag Føroya	Ikki gjørligt!

Talva 3: Lónartalvan hjá Havnar Arbeiðskvinnufelag og Heilsuhjálparfelag Føroya røkkur ongantið miðallønnini í Føroyum.

Áhugavert er, at hjá limunum í Føroya Pedagogfelag og Heisurøktarafelagnum er lønin ávikast 13 og 19 lónarstig frá byrjunarstigi, til miðallønin verður rokin og hjá Havnar Arbeiðskvinnufelag og Heilsuhjálparafelag Føroya, er als ikki gjørligt at náa miðallønina. Tá tað herumframt verður havt í huga, at trupult er hjá stórari mongd av limunum at fáa fullan arbeiðsbrøk, vil ein stórus meiriluti av limaskaranum í hesum fimm fakfeløgunum, í roynd og veru, altið hava eina løn sum er væl niðanfyri

⁶ Kelda: Fakfeløgini, Hagstovan, Gjaldstovan

miðallønina í Føroyum. Við øðrum skal eitt týðandi lónarlyft til, fyri at fáa nógvar av limunum í nevndu felögum at nærkst einari føroyskari miðalløn.

Tá metast skal um, hvussu nóg lönin skal lyftast, fyri at náa miðallønni í Føroyum, mugu vit hyggja eftir teimum, sum arbeiða fullan brøk. Vit hyggja tí nú eftir partinum av limaskaranum, ið júst hevur mánaðarliga arbeiðsbrøkin 1,00. Her er talan um stívliga 500 limir í áður nevndu fakfelögum.

Miðallønin hjá limunum, við brøkinum 1,00, í fleiri av felögum og lægsta lönin hjá limunum í øllum fimm feløgunum liggur niðanfyri miðallønina og í summum førum væl niðanfyri miðalønina⁷. Hjá Havnar Arbeiðskvinnufelag liggur eisini hægsta lönin niðanfyri miðallønina. Frástóðan er í flestu førum so stór, at tað verður trupult innan stutta tíð, at nærkast miðallønni.

Tá miðallønin og ikki minst lægsta lönin hjá limunum í hesum fimm fakfeløgunum, ið arbeiða fullan brøk, í ávísum førum liggur munand niðanfyri miðallønina í Føroyum, er hetta ein sterk ábending um, at hesir yrkabólkar hoyra til láglønarbólkin í Føroyum og vandi er fyri, at partur av limaskaranum er í fátækgraváða.

Tiltøkupeningur og skuldarlutfall – eitt dømi

Sum áður nevnt er kravið hjá peningastovnum, at ein familja við tveimum børnum skal hava tiltøkupening á umleið kr 15.000, fyri fáa fíggig til at seta føtur undir egið borð. Vit hyggja nú nærri eftir hesum og seta fortreytina, at eini makin, ið er limur í einum av fakfeløgunum, hevur mánaðarløning kr 23.977. Okkara töl vísa, at hetta júst er miðallønin hjá teimum í samlaða limaskaranum, ið arbeiða brøkin 0,8-1,0. Spurningurin er sjálvandi, hví júst handan lönin er vald, men tølini vísa, at 38% av limunum, ið eru mánaðarløntir hava ein brøk í hesum talstrekkinum, so handan lönin kann sigast at vera umboðandi fyri tey nógvu. Tað gevur helst eisini lítlia meining at velja lön, har brøkjurin munandi lægri. Av øðrum fortreytum eru:

- Familjan hevur tvey børn, men rindar bert ansingargjald fyri eina barnið, sum gongur í vøggustovu
- Samlaða sethúsaskuldin er kr 3.150.000
- Familjan hevur skuld á kr 200.000 í bili
- Mánaðarligu útreiðslurnar til ljós og hita eru kr 2.500
- Familjan hevur vanligar útreiðslur til tryggingar, samskifti, televarp/stroyming

Við hesum fortreytum, má makin hava eina mánaðarløn á kr 35.218 fyri at tiltøkupeningurin skal vera kr 15.000. Legg til merkis at hetta er minsta mark og at tað ofta vísi seg at vera trupult fíggjarliga, um tiltøkupeningurin liggur beint á markinum. Vit leggja eisini til merkist, at lönin kr 35.218 liggur góð 10% omanfyri miðallønina í Føroyum.

Við inntøkunum á ávíkavist kr 23.977 og 35.218 er árliga inntøkan hjá húskinum kr 710.341. Við sethúsaskuldini á kr 3.150.000 og bilskuldini á kr 200.000 fáa vit skuldarlutfallið 4,72. Við øðrum orðum er inntøkan ikki nóg høg til at fáa fíggig til húsini, hóast inntøkan lýkur krøvini til tiltøkupening. Hóast tiltøkupeningurin er nøktandi, er skuldarlutfallið sostatt ein trupuleiki. Hetta er ikki óvanligt, tá peningastovnar meta um fíggjarligu færleikarnar hjá teimum, sum ynskja sethúsafíggig. Fyri at lönin skal vera nøktandi høg, má mánaðarlønin hjá makanum økjast úr 35.218 í kr 51.023. Tá verður skuldarlutfallið verður júst 3,5.

Við árligu inntøkuni hjá húskinum og mest loydva skuldarlutfalli á 3,5, kann skuldin í mesta lagi verða kr 2.486.193. Trekkja vit billánið frá, er sethúsaskuldin kr 2.286.193. Um hetta er 90% av virðismetingini av sethúsunum (10% er eginfiggig), kunnu húsini í mesta lagi kosta kr 2.540.214. Júst

⁷ Kelda: Fakfeløgini, Hagstovan, Gjaldstovan

hetta vídir, at ein miðal familja ongan mæguleika hevur at seta búgv í miðstaðarókinum og verður trýst út um miðstaðarókið at seta búgv. Hjá nógum er hetta ikki ein trupuleiki, men trupuleikin er, at sethúsaprísirnir eisini í størru bygdunum (sambært søgu við sethúsahandlum á heimasíðunum hjá húsameklarunum) er omanfyri hesar kr 2.500.000. Familjan, sum skal seta búgv verður so trýst longur burtur frá miðstaðarókinum og størru bygdunum. Hetta trýstir síðani eisini prísirnar á sethúsum í smærri bygdunum upp. Óheppni príssnyrilin gongur soleiðis sína gongd og ávirkar okkum öll.

Kostnaður samlaðum lönarlyfti á 10%

Eftir seinastu lönarhækkingini á 2,05% á almenna arbeiðsmarknaðinum, verður mett, at í miðal kr 965,5 mió verða útgoldnar í lónum árliga til limirnar í hesum fimm fakfeløgunum. Skattir og avgjöld verða mett til at kr 371,5 mió, soleiðis at netto lönarútreiðslan er kr 594,0 mió.

Um vit nú hækka lónina hjá öllum limaskaranum við 10%, gerst samlaða árliga lönarútreiðslan kr 1.062,1 mió og skattir og avgjöld hækka í kr 417,5 mió. Árliga nettolönarútreiðslan hækkar sostatt í kr 644,6 mió.

Netto lönarútreiðslurnar hækka sostatt á kr 50,6 mió, um lónin hjá limunum í nevndu fakfelögum hækkar við 10%⁸.

Orsókin til at roknað verið við einari lönarhækking á heili 10% er, at partur av limaskaranum liggar ómetaliga langt frá miðallónini. Samanumtikið kann eisini sigast, at ein samlað hækking á 1% fyri öll felögini kostar umleið kr 5,1 mió.

Niðurstøða

Fyri at meta um, hvort ein yrkabólkur er láglönbólkur ella ikki, er lónin hjá teimum fimm fakfeløgunum sammett við miðal lónina í Føroyum, sum seinastu 12 mánaðirnar í miðal hevur ligið um kr 31.977 um mánaðin. Í miðal liggja limirnar í feløgunum væl undir miðallónina, men ein orsók til hetta er, at sera stórur partur av limunum í feløgunum arbeiða niðursetta tíð. Tað er áður og í øðrum samanhangum vist á, at tað í roynd og veru ikki er gjørligt at fáa fullan arbeiðsbrók hjá stórum parti av limunum í fakfeløgunum.

Vit hava vist á, at miðalónin hjá fleiri av felögum liggar niðanfyri mettu miðallónina í Føroyum og hjá öllum fimm feløgunum liggja tey við lægstu lónini, samstundis sum tey hava fullan arbeiðsbrók, niðanfyri miðallónina. Tá tað samstundis, í talvu 3 verður vist, at limirnar í Havnar Arbeiðskvinnufelag og Heilsuhjálparafelag ongan mæguleika hava at rökka miðallónina, má staðfestast at í öllum førum partur av limunum í teimum fimm fakfeløgunum hoyra til láglönbólk og at hesi, um limirnar vera verandi í sínum yrki, ikki hava mæguleika at koma úr láglönbólkum. Fátækraváði hóttir hesar limir.

Síðani hugdu vit eftir fíggjarliga rásarúminum hjá "miðal-liminum", sum arbeiðir høgan brók. Um ein slíkur limur, sum er partur av húski við tveimum vaksnum og tveimum børnum, skal hava mæguleika at lúka treytirnar hjá peningastovnunum til tiltøkupening, má makín hava eina lón, ið liggar nakað omanfyri miðallónina í Føroyum. So er samstundis greitt, at um bæði tey vaksnu í húskinum eru limir í einum av nevndu felögum, er fíggjarliga rásarúmið sera avmarkað.

Húsaprísirnir eru støðugt hækkaðir farnu árin, og við støði í hinum fíggjarliga mätunum hjá peningastovnunum – skuldarlutfalli – sæst, at eisini her er stór avmarkin fyri, hvørju býli limirnar í feløgunum, við fíggjeringin frá peningastovnunum, eru fórir fyri at ogna sær. Samanumtikið eru tey flestu stórliga skerd frá at ogna sær býli í miðstaðarókinum og í stóran mun eisini í størru bygdunum.

⁸ Kelda: Fakfelögini, Hagstovan, Gjaldstovan

Seinasti spurningurin er so, hvussu nógv skal lönin lyftast fyrir at limirnir skulu hava fíggjarligar möguleikar á jövnum fóti við tey meira vælbjargaðu og hvat eitt lónarlyft kostar. Av tí at talan er um fleiri yrkabólkar í fleiri fakfelögum, er valt at svara hesum spurningi eftir einari miðal eygleiðing. Lónarlagið hjá einum hópi at limum liggur langt niðanfyri miðallónina og fíggjarliga rásarúmið er tí samsvarandi langt niðanfyri miðal. Hjá onkrum limum vil ein minni lónarhækking lyfta lónarstigið uppá miðal og hjá ðórum er sera langt á mál. Av hesi orsök er útrokning gjørd, sum vísir netto kostnaðin av at hækka lónina hjá öllum limunum í teimum fimm fakfelögunum 10%. Kostnaðurin av hesum verður mettur at verða kr 50,6 mió netto. Við ðórum orðum kostar hvort prosent umleið kr 5,1 mió netto.

Viðvíkjandi einum lónarlyfti er sera umráðandi at leggja aftrat, at tá talan er um láglónarbólkar og bólkar, hvørs lónarlag liggur ájavnt ella undir miðal, er sokallaða nýtslukvotan høg. Hetta merkir, at meginparturin av einar lónarhækking fer út í samfelagið aftur, sum keyp av vørum og tænastum. Sokallaður multiplikatorvirknaður ger eisini, at lónarhækkingin ger um seg fleiri ferðir og stimbrar soleiðis búskaparvøksurin. Fyri samfelagið kann tað tí vera ein vinningur, at hækka lónina hjá láglónarbólkum.